

บทที่ 13

กลุ่มผลประโยชน์

สุขุม นวลดสกุล

1. ความนำ

กลุ่มผลประโยชน์ (Interest Group) คือกลุ่มของบุคคลที่รวมกันเพื่อประโยชน์ส่วนตัว หรือมีจุดประสงค์อย่างเดียวกัน และมีความต้องการที่จะให้นโยบายของรัฐบาลสนองตอบต่อความต้องการของกลุ่มของตน การรวมกันเป็นกลุ่มผลประโยชน์มีลักษณะคล้ายคลึงกับการรวมกันเป็นพรรคการเมือง ความแตกต่างของกลุ่มผลประโยชน์กับพรรคราชการเมืองอยู่ตรงที่ พรรคราชการเมืองต้องการเป็นรัฐบาลเพื่อกำหนดนโยบายเสียเอง ส่วนกลุ่มผลประโยชน์ไม่ต้องการเป็นรัฐบาลเอง แต่ต้องการให้รัฐบาลมีนโยบายสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่ม นักวิชาการชาวต่างประเทศท่านหนึ่งเคยกล่าวว่า ในประเทศไทยสมาคมหรือกลุ่มเอกชนต่าง ๆ ยังมีความสำคัญน้อยมาก ไม่มีกลุ่มใดมีอิทธิพลหรือพลังมากพอที่จะโน้มน้าwrรฐบาลให้ปฏิบัติตามความต้องการที่กลุ่มของตนประสงค์ได้ และไม่มีกลุ่มใดที่มีความสามารถในการที่จะก่อรูปประชามติ (Public opinion)¹ คำกล่าวนี้เป็นความจริงอยู่มากก่อนที่นิสิตนักศึกษาจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มนำเสนอได้สำเร็จ ในปี 2514 ก่อนหน้านั้นมีการวิพากษ์วิจารณ์กันเสมอว่า การที่สภาพการณ์ทางการเมืองของไทยโดยทั่วไปไม่วิรดณาการไปสู่รูปแบบของประชาธิปไตยเท่าที่ควร จึงด้วยเหตุผลประการหนึ่งคือ การขาดกลุ่มผลประโยชน์ (Interest Group) หรือกลุ่มผессัคตัน (Pressure Group)² ซึ่งเป็นพลังทางเศรษฐกิจและสังคมที่ทำให้เกิดดุลย์แห่งอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน

อย่างไรตามในปัจจุบันนี้ การรวมตัวในรูปของกลุ่มพลังเพื่อต่อรองหรือเรียกร้องให้รัฐบาลสนองตอบต่อความต้องการของกลุ่มมีเพรหลายขั้น ทั้งในรูปแบบการรวมแบบหลวม ๆ เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวตามสถานการณ์ เช่น กลุ่มชาวสวนยาง กลุ่มชาวไร่ยาสูบ หรือในลักษณะการมีองค์กรเป็นทางการ เช่น กลุ่มแรงงานต่าง ๆ การรวมตัวของกลุ่มนักศึกษา นักวิชาการ ทั้งในรูปแบบเฉพาะกิจและองค์กรก็มีปรากฏเคลื่อนไหวต่อนโยบายสาธารณะอยู่เสมอ อย่างน้อยที่สุดก็ในลักษณะของการเผยแพร่ความคิดเห็นหรือวิพากษ์วิจารณ์นโยบายทำให้ประชาชนได้เรียนรู้เรื่องนโยบายมากขึ้น

2. ประเภทของกลุ่มผลประโยชน์

ความจริงในเมืองไทยการรวมกันของเอกชนในรูปของกลุ่มหรือสมาคมนั้นมีอยู่มาก และมีนานาแบบ แต่ทว่าแต่ละกลุ่มนับบทบาททางด้านการเมืองน้อยมาก ถ้าจะยึดถือคำนิยามที่บรรยายลักษณะของกลุ่มผลประโยชน์ในบรรยายการเมืองของประชาธิปไตยตะวันตกที่ว่า “กลุ่มผลประโยชน์คือกลุ่มหรือองค์กรเอกชนใด ๆ ที่มิใช่กลุ่มนักการเมือง แต่บุคคลในนั้นเป็นนโยบายสาธารณะบางส่วนให้คล้อยตามหรืออำนวยประโยชน์แก่ผลประโยชน์ของกลุ่มของตน”³ เป็นมาตรการรัฐแล้ว ในสังคมไทยก่อนหน้า 2514 มีกลุ่มผลประโยชน์น้อยมาก เพราะส่วนใหญ่ของสมาคมหรือกลุ่มเอกชนในเมืองไทยหาได้ไฟใจในอันที่จะเกี่ยวข้องกับการเมืองและนโยบายสาธารณะไม่ จนกระทั่งหลัง 14 ตุลาคม 2516 ได้มีกลุ่มเอกชนต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายในลักษณะเป็นกลุ่มผลประโยชน์ที่มีจุดมุ่งเกี่ยวกับการเมืองและแสดงออกถึงความต้องการที่จะผสานตัวร่วมกันให้มีนโยบายสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่ม อย่างไรก็ตามในการศึกษากลุ่มผลประโยชน์ของไทยจำเป็นต้องกล่าวถึงรวม ๆ กันไป หัวสมาคมต่าง ๆ และกลุ่มที่มีบทบาททางการเมือง

กลุ่มผลประโยชน์ของไทยนั้นหากจัดแบ่งโดยยึดหลักของจุดประสงค์หรือสาเหตุของ การรวมกันเป็นกลุ่มเป็นมาตรการแล้ว อาจแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. กลุ่มมาตรฐาน กลุ่มประเภทนี้อาจกล่าวได้ว่าแทบจะไม่มีบทบาททางการเมืองเลย เพราะการรวมกันเป็นกลุ่มเป็นหมู่คณะด้วยจุดประสงค์ที่จะส่งเสริมความสามัคคีในหมู่พี่น้องพากเพียร กัน และเผยแพร่เรื่องเสียงของกลุ่มซึ่งส่วนมากจะกระทำโดยการประท้วงกิจกรรมการทุกชนิด หรือการบันเทิงเริงรื่น กลุ่มมาตรฐานนี้รวมสมាជิกรจากที่เดียวกัน อาจจะเป็นพวงกีฬาจากเดินท่องเที่ยวเดียว กัน เช่น สมาคมชาวบังช์ได้ สมาคมชาวเหนือ เป็นต้น หรือพวงกีฬายิมโนร์ต โรงเรียน หรือสถาบันเดียวกันมา เช่น สมาคมศิษย์เก่าเทพศิรินทร์, สมาคมธรรมศาสตร์ เป็นต้น บทบาท ของกลุ่มมักจะมีในวงแคบ ๆ ไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับสาธารณะเท่าไหร่ การเกี่ยวข้องกับสาธารณะ ส่วนใหญ่เป็นไปในรูปที่แสวงหาประโยชน์เพื่อพิรุณพากของตน หรือการบำเพ็ญประโยชน์ ต่อสาธารณะ เช่น จัดงานหาทุนการศึกษา, จัดแสดงดนตรีเก็บเงินช่วยทหาร ตำรวจที่ทำหน้าที่ ชายแดน เป็นต้น

2. กลุ่มอาสาสมัคร กลุ่มประเภทนี้รวมกันเป็นกลุ่มโดยที่มีความสมัครใจที่จะรวมกัน เพื่อส่งเสริมหรือกระทำการใดกิจการหนึ่ง การรวมกันอาจจะเป็นการรวมกันอย่างถาวรใน รูปของสมาคม เช่น สมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์, สมาคมศรีไทย เป็นต้น หรือในบางครั้งอาจจะ เป็นการรวมกลุ่มกันชั่วครั้งชั่วคราวเพื่อกระทำการใดกิจการหนึ่งโดยเฉพาะ เมื่อกิจการนั้นถูกล่วงไป ก スタイルชัดเจน เช่น กลุ่มนิสิตนักศึกษาอาสาสมัครสังเกตการณ์เลือกตั้งชั่วคราวเมื่อการเลือกตั้ง

10 กุมภาพันธ์ 2512 เมื่อการเลือกตั้งผ่านพ้นไปปกสลายด้วย กลุ่มประเทกนี้รู้สึกว่าจะมีบทบาท
เกี่ยวข้องกับการเมืองมากกว่าประเทกอื่น กลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดันที่ก่อรูปปัจจุบันภายหลัง
14 ตุลาคม 2516 ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มประเทกนี้ คือมีจุดประสงค์และนโยบายอันที่จะผลักดัน
ให้รัฐบาลกระทำหรือมีนโยบายสอดคล้องกับสิ่งที่กลุ่มนี้เห็นว่าเป็นสิ่งถูกต้องและควรทำ เช่น
สหภาพหรือสิทธิเสรีภาพของประชาชน, กลุ่มประชาชนเพื่อประชาธิปไตย, ศูนย์กลางนิสิต
นักศึกษาแห่งประเทศไทย, กลุ่มนวพล เป็นต้น กลุ่มอาสาสมัครนี้ในปัจจุบันมีการจัดตั้งขึ้น^{มาก} แต่ที่มีบทบาทเด่นและเป็นแกนนำในการปลุกเร้าการเมืองแบบประชาธิปไตยได้แก่
คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.) สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย
(สนทก.) และสมาคมนักวิชาชีพไทย

3. กลุ่มอาชีพ หลักการสำคัญในการรวมกันของกลุ่มประเภทนี้ คือ การประกอบธุรกิจ การค้าหรือรับจ้างทำงานประเภทเดียวกัน เช่น สมาคมพ่อค้าข้าว, สมาคมเลขานุการ, สมาคมศิลปและการแสดง เป็นต้น การรวมกลุ่มเป็นรูปสมาคมนี้จัดได้ว่าเป็นลักษณะการรวมกันอย่างถาวร แต่การรวมกันเป็นกลุ่มอาชีพนี้บางครั้งก็อาจจะเป็นการรวมกันชั่วคราวชั่วคราวเพื่อเจรจา ต่อรอง เช่น กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าตลาดนัดสนามหลวงที่รวมกันเพื่อต่อรองไม่ให้มีการย้ายตลาดนัด ในปี 2521 บทบาทของกลุ่มอาชีพนี้ส่งผลกระทบต่อสาธารณะมาก เพราะแต่ละกลุ่มอยู่ในฐานะของผู้ผลิตหรือผู้จ้าหน่าย ผลกระทบของกลุ่มย่อมกระทบกระเทือนโดยตรงต่อประชาชนทั่วไปซึ่งอยู่ในฐานะผู้บริโภค กลุ่มอาชีพนี้อาจแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ กลุ่มนายจ้างหรือนายทุน เช่น หอการค้าไทย, สมาคมพ่อค้าสิ่งทอ, สมาคมโรงพยาบาลต่างๆ เป็นต้น และกลุ่มลูกจ้าง เช่น สมนาคุณแรงงานต่างด้าวทั้งกลุ่มเกษตรกรต่างด้าว ที่ถึงแม้ว่าจะอยู่ในฐานะผู้ผลิตแต่สภาพความเป็นจริงนั้น ชาวนาชาวไร่ไม่ผิดอะไรกับผู้รับจ้าง เพราะส่วนใหญ่ไม่สามารถที่จะรวมกลุ่มเป็นสหกรณ์เพื่อขายเอง จึงเป็นต้องยอมให้พ่อค้าคนกลางเป็นผู้ดำเนินการ กลุ่มอาชีพสองประเภทนี้ ประเภทแรกมีความเข้มแข็งกว่า เพราะมีทุนมีอิทธิพลที่จะโน้มน้าวนโยบายสาธารณะ และรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตน แต่กลุ่มประเภทลูกจ้างยังอยู่ในสภาพอ่อนแ้อย่างมาก เนื่องจากทุนทรัพย์และความจำเป็นการดำรงชีพแบบหาเช้ากันค่ำ ทำให้ผู้นำและสมาชิกมีโอกาสสนับสนุนยากที่จะพัฒนากลุ่มให้มีประสิทธิภาพในการดำเนินงาน กลุ่มลูกจ้างที่มีการรวมกลุ่มค่อนข้างมีประสิทธิภาพได้แก่บรรดาสมนาคุณชาวพืชชุมชนที่ต่างด้าว ซึ่งภายหลังการปฏิริวัติของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ เมื่อ 23 กุมภาพันธ์ 2534 ก็ถูกกลดบทบาทลง เพราะโดนยุบเลิกการจัดตั้งในรูปสหภาพฯ

3. โครงสร้าง

โครงสร้างของสมาคมหรือกลุ่มเอกสารที่จัดทำเป็นกลุ่มผลประโภชน์ไทยมีลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ

1. ยกย่องคนมีอำนาจ กลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มประเภทมาตุภูมิและอาสาสมัคร นิยมยกย่องบุคคลที่มีอำนาจ ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่บุคคลสำคัญของฝ่ายบริหารประเทศขึ้นเป็นนาย หรือประธานของกลุ่ม ทั้งนี้คงด้วยสาเหตุที่ว่า การที่บุคคลที่มีอำนาจเป็นผู้นำจะโดยแต่ในนาม หรือในความเป็นจริงก็ตามจะทำให้การของกลุ่มเป็นไปด้วยดีและสะดวก เพราะได้อาศัยการมีของบุคคลสำคัญเหล่านั้นในมั่นใจให้ผู้ที่ก่อตั้งต้องการความร่วมมือเกรงใจและอ่อนน้อมถ่อมตนในราชการ เป็นหัวหน้า อย่างไรก็ตามกลุ่มอาสาสมัครที่เกิดขึ้นภายหลังตุลาคม 2516 และมีบทบาททาง การเมืองนั้นได้ละทิ้งค่านิยมนี้ไป ผู้ที่เป็นผู้นำของกลุ่มหาได้เป็นผู้มีอำนาจในวงราชการไม่ แต่มีอำนาจสั่งเกตเวย์ ส่วนใหญ่ที่ก่อตั้งหรือดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ของกลุ่มนักจะเป็นชาวมหาวิทยาลัย คืออาจารย์หรือนิสิตนักศึกษา เช่น สมภพเพื่อสิทธิและเสรีภาพ, กลุ่มประชาชนเพื่อประชาธิปไตย ในบางกลุ่มแม่ชาวมหาวิทยาลัยจะไม่สามารถเข้าร่วมกลุ่มได้โดยตรง เพราะมิได้อยู่ในสภาพ หรือสถานะเดียวกัน แต่ยังคงเข้าร่วมด้วยในฐานะที่ปรึกษาหรือผู้ช่วยเหลือแนะนำสนับสนุนให้ ก่อตั้งนั้นจัดตั้งขึ้น เช่น ศูนย์กลางนักเรียนอาชีวะแห่งประเทศไทย, กลุ่มแม่บ้าน, ซึ่งต่อมาเมื่อ กลุ่มอาสาสมัครประเภทหลังนี้มีบทบาทมากขึ้นก็เกิดการจัดตั้งต่อๆ ไป โดยมีกลุ่มอาสาสมัคร ประเภทเดียวกันเกิดขึ้นจากการสนับสนุนของผู้นำบางคนในวงราชการที่เห็นวานิสิตนักศึกษา บทบาทมากเกินไป เช่น กลุ่มนวนพล, กลุ่มกระทิงแดง เป็นต้น

2. ขาดเอกภาพ ในสังคมไทยการแก่งแย่งชิงคือเรื่องที่มีอยู่พร่ำหลายแม้แต่ผู้อยู่ใน วงการเดียวกันหรือร่วมกันเพื่อจะทำกิจการได้กิจการหนึ่ง โดยทัวไปแล้วแต่ละคนมักเพ่งเลงผล ประโยชน์ส่วนตนเป็นจุดหมายมากกว่าผลประโยชน์ส่วนรวม ดังนั้นกลุ่มผลประโยชน์ไทยจึงมัก ขาดเอกภาพ ในวงอาชีพเดียวกัน ก็อาจเกิดการรวมกันเป็นกลุ่มชั้นกันขึ้นแทนที่จะรวมเป็นกลุ่ม เดียวกัน เช่น ในวงการหนังสือพิมพ์เฉพาะในส่วนกลางปรากรภูมิวิมลด้วยกันทั้งหมด 3 สมาคม คือ สมาคมหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย, สมาคมนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย, และ สมาคมนักเขียนภาษาไทย ทั้งยังมีสมาคมหนังสือพิมพ์ในส่วนภูมิภาค และสมาคมนักเขียน ประเภทต่าง ๆ อีกด้วย ซึ่งลักษณะการขาดเอกภาพนี้แม้ในกลุ่มอาสาสมัครที่เกิดขึ้นหลังตุลาคม 2516 ก็เป็นเช่นเดียวกัน เช่น มีศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย และก็ยังมีสถาบันนักศึกษาเสรีแห่งประเทศไทย หรือในกลุ่มนักเรียนอาชีวะก็มี กลุ่มอาชีวะเพื่อประชาชน, ศูนย์ กลางนักเรียนอาชีวะแห่งประเทศไทย เป็นต้น

3. กิจกรรมเฉพาะผู้นำ กลุ่มผลประโยชน์มีโครงสร้างคล้าย ๆ พรรคการเมืองไทย คือ อาจมีสมาชิกมากมายแต่การดำเนินการหรือการท้าท่ากิจกรรมของกลุ่มนี้จะทำโดยกลุ่มกรรมการ หรือผู้นำเท่านั้น สมาชิกกรรมตามีมีส่วนในการตัดสินใจหรือในกลุ่มบางประเภท เช่น กลุ่มมาตรฐาน สมาชิกมักไม่ให้ความสนใจในการดำเนินงานของกลุ่ม นอกจากจะร่วมในงานประจำปี เท่านั้น กลุ่มอาสาสมัครที่มีจุดมุ่งทางการเมืองที่มักจะรวมการสนับสนุนจากประชาชนในสังคมการซึ่งนำมากกว่าที่จะแสดงความต้องการที่แท้จริงของประชาชน เคยมีผู้รับนายทางหน้าหนังสือพิมพ์ว่า “เราทำทั้งหลายอนหนับไม่รู้นองคุ่ไม่เห็น เขายังเอื้อพวกเราร้าไปร่วมด้วยทุกรั่งว่า ประชาชนต้องการประชาธิรัฐเท่านั้นกับเรา เราทึ่รู้ว่าพวกเราร้าในเมืองไทยมี 40 ล้านคน การรู้แต่ละครั้งเกิดจากคนไม่ที่คนพาก็ตีข้อมูลเอาดื้อ อ ว่าประชาชนชาวยาไทยเห็นด้วยต้องการด้วย”⁵ เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าโครงสร้างของกลุ่มผลประโยชน์ไทยยังจำกัดอยู่ในวงแคบไม่ได้หยิบยกถูานคือประชาชน แม้ว่ากลุ่มอาสาสมัครทางการเมืองซึ่งมีบทบาทอยู่ระหว่างตุลาคม 2516 - ตุลาคม 2519 จะพยายามที่จะเข้าถึงประชาชนในชนบท เพื่อสะท้อนความคิดเห็น ความต้องการที่แท้จริง ถูกมองว่าเป็นการเข้าไปปลุกระดมมากกว่าที่จะรวบรวมความคิดเห็น⁶

4. บทบาทกลุ่มผลประโยชน์

แต่เดิมนั้นกลุ่มผลประโยชน์ไทยส่วนใหญ่มีบทบาทมุ่งไปในทางสนับสนานรัฐบาล บันเทิงใจ เพราะจุดประสงค์ของแต่ละกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มประเทกมาตุภูมิสนับสนุนกิจการ สามัคคีเป็นหลัก บทบาทที่จะอำนวยประโยชน์ต่อสาธารณะจะมีอยู่บ้างที่มักเป็นการทุศต เช่น จัดรายการรับบริจาคเพื่อช่วยเหลือประชาชนผู้ประสบอุทกภัย เป็นต้น น้อยสماคอมหรือแทนจะไม่มีเลยที่มีบทบาททางการเมือง แม้ในปัจจุบันนี้กลุ่มผลประโยชน์ประเทกมาตุภูมิส่วนใหญ่ ก็ยังมีบทบาทเน้นในเรื่องการบันเทิงอยู่เช่นเดิม

บทบาทของกลุ่มผลประโยชน์ประเทกอาชีพโดยเฉพาะกลุ่มนายจ้างที่มีต่อนโยบายสาธารณะนั้น ในการเคลื่อนไหวเป็นกลุ่มหรือแสดงต่อสาธารณะไม่ค่อยมีปรากฏ เพาะส่วนใหญ่นั้นใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นเครื่องมือในการโน้มน้าว ดังที่นักวิชาการท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า

แม้ในหมู่กลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ของไทยก็เช่นกัน พ่อค้าอาจมาร่วมกัน เป็นสมาคมการค้า แต่การติดต่อกับรัฐบาลนั้น ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่าง พ่อค้ากับเจ้านายผู้มีอำนาจ มากกว่าการพยายามแสดงอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบาย ของรัฐแบบที่กระทำการกันอยู่ในสหรัฐอเมริกา (Lobbying) เนื่องจากพ่อค้ายังไม่มีอำนาจ

ทางการเมือง และข้าราชการเป็นผู้มีอำนาจแต่ไม่มีเงิน การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ จึงเกิดขึ้นโดยพ่อค้ามีเงินให้ข้าราชการ และข้าราชการอาศัยอำนาจในตำแหน่งหน้าที่ช่วยพ่อค้าในการต่าง ๆ⁷

บทบาทของกลุ่มอาชีพประเภทสูกจ้าง เช่น สมภพแรงงานต่าง ๆ ก็เน้นหนักไปทางผลประโยชน์ของกลุ่มคนโดยเฉพาะ เช่น เรียกร้องค่าจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น, ขอสวัสดิการจากนายจ้าง การเคลื่อนไหวในทางการเมืองเพื่อส่วนรวมยังมีน้อยมาก การเข้าร่วมกิจกรรมจะเป็นแวงหรือผู้ตามมากกว่าที่จะเป็นผู้นำ

ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของพลังเอกชนเพิ่งปรากฏเห็นได้ชัดระหว่างตุลาคม 2516-ตุลาคม 2519 กลุ่มอาสาสมัครส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นในระยะนี้มักมีจุดมุ่งที่จะดำเนินการไปในทางเรียกร้องหรือรักษาระบบทราบประโยชน์ของส่วนรวมหรือสังคมตามแนวความคิดเห็นของกลุ่มมากกว่าที่จะมุ่งเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มคนโดยเฉพาะ เช่น เรียกร้องให้ถอนฐานที่พัฒนา, ให้ประกันราคาข้าวเปลือก, เป็นต้น จุดมุ่งสำคัญจะเป็นการปกป้องเร้าให้ประชาชนมีความตื่นตัวทางการเมืองสูงขึ้น

การเรียกร้องหรือดำเนินการต่าง ๆ ของกลุ่มอาสาสมัครทางการเมืองเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะนี้ ส่วนใหญ่เพ่งเลงที่ฝ่ายบริหารมากกว่าฝ่ายอื่น แต่ละครั้งที่มีการเดินขบวนมักจะขอเข้าพบนายกรัฐมนตรีโดยตรง และแจ้งความประสงค์ให้ทราบ หรือการจัดชุมนุมประท้วงเพื่อฟังคำตอบจากฝ่ายบริหาร ปอยครั้งที่การเรียกร้องมีลักษณะมีบุญอาบัง เช่น ขอทราบคำตอบในทันทีทันใด หรือภายใน 7 วัน มิฉะนั้นไม่รับรองว่าจะได้รับการแก้ไข จึงเป็นต้น การเคลื่อนไหวผ่านทางด้านอื่น ๆ เช่น สมาชิกสภาพจะมีบังก์เพียงประปาย และมีลักษณะเป็นเพียงส่วนประกอบเท่านั้น มิได้ใช้เป็นเป้าหมายหลักแต่อย่างใด มักยึดฝ่ายบริหารโดยเฉพาะนายกรัฐมนตรีเป็นศูนย์ของการเรียกร้อง

การตื่นตัวของกลุ่มผลประโยชน์ไทยในช่วง 2516 - 2519 ก่อให้เกิดผลดีหลายประการ เช่น ทำให้ประชาชนมีความตื่นตัวทางการเมืองมีระดับคุณภาพความรู้ความเข้าใจทางการเมืองสูงขึ้น มีส่วนช่วยควบคุมการกระทำอันไม่สุจริตของข้าราชการบางคนรวมทั้งกลุ่มอาชีพประเภทพ่อค้าที่ปรารถนาจะตักตวงผลประโยชน์โดยวิธีการที่มีขอบ⁸ ในระยะนั้นหนังสือพิมพ์ สื่อมวลชน ให้ความสำคัญแก่ข่าวสารการเมืองมากขึ้น โดยนายสาธารณะหลายตัวที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่จะให้ประโยชน์กับประชาชนส่วนใหญ่ตัวอย่างแรงลักษณะของกลุ่มอาสาสมัคร เช่น การประกันราคาข้าวเปลือกสำหรับเกษตรกร เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากขณะนี้มีกลุ่มต่าง ๆ มากมาย การเรียกร้องการเดินขบวนจัด

ชุมนุมจึงเกิดขึ้นปอยครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกลุ่มนิสิตนักศึกษาทำต้นเป็นแนวหน้าของการเคลื่อนไหวແທบจะทุกเรื่อง ทำให้ประชาชนทัวไปเกิดความระอาต่อภาวะเช่นนั้น มีความรู้สึกว่าสังคมเกิดความระสำราษ หวังกลัวความไม่มั่นคงไม่ปลอดภัยในการดำเนินธุรกิจและคุณเมือง บ้านเมืองเกิดวิกฤติการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีผู้ให้ข้อสังเกตว่า การกระทำของกลุ่มต่างๆ มีเจตนาเพื่อให้บ้านเมืองเกิดความสับสน เพื่อถือโอกาสเปลี่ยนรูปการปกครองและสังคมไปสู่ระบบคอมมิวนิสต์ ยิ่งทำให้เกิดความหวาดวิตกในหมู่ประชาชนจนเกิดมีการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ขึ้น มาด้วยพลังกับกลุ่มที่มีบทบาทอยู่ในขณะนั้น⁹

นอกจากนี้การพยายามปิดตันนโยบายสาธารณะโดยผ่านทางนายกรัฐมนตรีโดยตรง เป็นส่วนใหญ่ ทำให้รัฐบาลต้องรับภาระหนักเกินไป เพราะขาดกลุ่มคืนกกลาง เช่น พรรคราษฎร เมือง รัฐบาลต้องหมกมุ่นในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและไม่มีเวลาวางแผนระยะยาว การรับแก้ปัญหาโดยตรงโดยใช้อำนาจบริหารโดยไม่ผ่านกระบวนการขั้นตอนตามกฎหมาย เป็นการทำให้เกิดความไม่พอใจขึ้นในกลุ่มที่เสียประโยชน์ การเมืองในลักษณะนี้เป็นแบบการเมืองฝูงชน (Politics of Mass Society)¹⁰ นอกจากนี้ฝ่ายบริหารที่มีนโยบายผ่อนปรนถูกมองว่าอ่อนแอด้วย

การเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างเปิดเผยของกลุ่มผลประโยชน์ในไทยระหว่าง 2516-2519 หยุดชะงักลง โดยการยืดอستانชาจของคณะกรรมการปัจจุบันการปกครองแผ่นดิน เมื่อ 6 ตุลาคม 2519 ประกาศคณะกรรมการปัจจุบัน และกฎหมายการศึกได้ปิดกั้นเสร็จภาพทางการเมืองของประชาชนอย่างสิ้นเชิง ทำให้กลุ่มอาสาสมัครทางการเมืองส่วนใหญ่ถล่มตัวไป ที่ยังมีการเคลื่อนไหวอยู่บ้างก็ส่วนน้อย เฉพาะแต่กลุ่มที่มีข้าราชการผู้มีอำนาจสนับสนุนอยู่แต่ก็ไม่มีการเคลื่อนไหวในลักษณะรุนแรง และເອົກເຕີກເກີດເໜືອນເຫັນທີ່ເຄີຍເປັນມາ

อย่างไรก็ตามภายหลังเมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญฯ 2521 การเคลื่อนไหวของกลุ่มต่างๆ ในรูปของการชุมนุมหรือกิจกรรมทางการเมืองทั่วไปในประเทศไทยต่างๆ ก็มีบ้าง แต่ถลายตัวกันได้โดยไม่มีเหตุการณ์รุนแรง กลุ่มที่จัดได้ว่ามีบทบาทมากที่สุดได้แก่กลุ่มสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจ ต่างๆ ที่มีการจัดองค์กรที่มีประสิทธิภาพและมีพลังต่อรองสูง แต่การเคลื่อนไหวของกลุ่มสหภาพตั้งก่อตัว ส่วนใหญ่มักเป็นในเรื่องค่าแรงงานและสวัสดิการ แม้บางครั้งจะถึงขั้นนัดหยุดงาน แต่ก็จะรับหรือถล่มกันไปได้ก่อนที่จะถูกตามต่อไป ส่วนกลุ่มนักศึกษาที่เป็นกลุ่มที่มีพลังสูงสุด ระหว่าง 2516-2519 ปัจจุบันนี้แม้จะมีการรวมกลุ่มในรูปของสถาบันธุรกิจ แทนศูนย์กลางนิสิต นักศึกษาแต่ก็ลดบทบาทของบุ่วนการลงและระมัดระวังการเคลื่อนไหวมากขึ้น ไม่ซับทุกเรื่อง เห็นได้

การปฏิวัติในชื่อของการรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติเมื่อ 23 กุมภาพันธ์ 2534 แม้จะสลายพลังของกลุ่มแรงงานรัฐวิสาหกิจลงได้โดยยกเลิกการจัดตั้งเป็นสหภาพแรงงานให้จัดตั้งได้เพียงฐานะสมาคมและห้ามการนัดหยุดงาน แต่ผลจากการปฏิวัติทำให้การรวมตัวของบรรดานักวิชาการ บัญญาชาน นักศึกษา และผู้มีแนวคิดแบบประชาธิปไตย หรือต่อต้านการปฏิวัติปรากฏเป็นกลุ่มหรือชุมชนขึ้นเพร่หลาย มีการเผยแพร่ความคิดและแนวทางประชาธิปไตยที่มีอิทธิพลต่อการเสริมความคิดของคนในสังคมไม่น้อย ยิ่งมีการกระทำที่สวนทางกับประชาธิปไตยของกลุ่มผู้มีอำนาจโดยเฉพาะกลุ่มทหารมากเท่าไหร่ ก็ทำให้การรวมตัวของฝ่ายนิยมประชาธิปไตยเข้มแข็งและได้รับการสนับสนุนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดก็สามารถปลดลูกมาลชน โดยเฉพาะชนชั้นกลางจำนวนมากขึ้นมาชุมนุมประท้วง “นายกคนกลาง” ซึ่งนำไปสู่วิกฤติการณ์ทางการเมืองเมื่อพฤษภาคม 2535 เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญอีกครั้งหนึ่ง และทำให้รัฐธรรมนูญฯ 2534 ที่ใช้อยู่ถูกแก้ไขใหม่หลักการเป็นประชาธิปไตยมากที่สุดเท่าที่เคยมีมา

5. ปัจจัยก่อสังคมและบทบาท

การทิ่งกลุ่มผลประโยชน์ของไทยมีรูปสังคมและบทบาทดังที่กล่าวมานี้แล้วนั้น อาจวิเคราะห์ค้นหาสาเหตุที่มีรายละเอียดดังนี้ แต่ปัจจัยสำคัญที่เห็นเด่นชัดว่ามีอิทธิพลต่อรูปสังคมของกลุ่มผลประโยชน์ไทยโดยตรงนั้น อาจกล่าวว่าส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการสังคมไทย อุปนิสัยของคนไทย และทัศนคติต่อการเมืองซึ่งจะได้แยกแยะอธิบายดังต่อไปนี้

1. สภาพสังคมไทย ดร.ไพบูลย์ เกรือแก้ว กล่าวว่า การยกย่องคนมีอำนาจหรือผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งและฐานะทางสังคมหรือราชการสูงเป็นลักษณะค่านิยมอย่างหนึ่งของสังคมไทย¹¹ ค่านิยมเช่นนี้เองที่ทำให้กลุ่มผลประโยชน์ไทยนิยมยกย่องเชิดชูบุคคลสำคัญที่มีอำนาจขึ้นเป็นนายก หรือประธานของกลุ่มในทำงานองเตียวกัน การทิ่งหมายมิตรระบุว่าข้าราชการประจำจะเข้ามามีส่วนในการค้ามิได้ ทำให้บริษัทการค้าต่างๆ พยายามดึงเอาบุคคลสำคัญในวงการบริหารราชการเข้ามายืนเป็นส่วนของคณะผู้บริหารบริษัท การกระทำดังกล่าวยอมทำให้แต่ละบริษัทได้อำนวยมีของบุคคลสำคัญเหล่านั้นหากประยุกต์ใช้บริหารของตนโดยเฉพาะ เพาะเมื่อบุคคลเหล่านั้นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของบริษัทก็ย่อมอดไม่ได้ที่จะใช้การมีช่วยเหลือบริษัทปั่นเป็นชาร์มด้วย เพราะผลประโยชน์ของบริษัทคือผลประโยชน์ของตนนั่นเอง¹² สิ่งนี้เองที่ทำให้การเคลื่อนไหวเพื่อโน้มน้าวนโยบายรัฐบาลของพ่อค้านายทุนต่างๆ จึงมีลักษณะเป็นการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวมากกว่าวิธีการโดยเปิดเผย

2. อุปนิสัยของคนไทย สังคมและการดำเนินชีวิตของคนไทยชอบอย่างง่าย ๆ เกลียด
ระเบียนหรือข้อบังคับ ถือเอาความสะดวกเป็นใหญ่ ไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับ
ตนโดยตรง ชอบสนุกไปวันหนึ่ง ๆ สังคมและการดำเนินชีวิตเช่นนี้ยอมเป็นอุปสรรคต่อการก่อ
ตั้งพลังทางการเมือง¹³ และการเคลื่อนไหวทางการเมือง เพราะทำให้มองการซุ่มซุ่มการเดิน
ขบวนต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของตนเป็นสิ่งที่น่ารำคาญและเป็นห่วง นอกจากนี้
สังคมเด่นของอุปนิสัยของคนไทย คือ การไม่ชอบรวมกลุ่ม และการเป็นคนรักสนุกมีผลสั่ง
ต่อสังคมของกลุ่มผลประโยชน์เป็นอย่างมาก คือ ทำให้การรวมกลุ่มขาดเอกสารในวงการ
ต่าง ๆ แบ่งแยกเป็นพวกเป็นเหล่าตามความใกล้ชิดและต้องการของกลุ่มเล็ก ๆ ส่วนย่อยมากกว่า
ทั้งวงการ และทำให้กลุ่มผลประโยชน์ส่วนใหญ่มักจะไฟห้ากิจกรรมประเภทที่ให้ความสนุกสนาน
บันเทิงใจมาปฏิบัติอยู่เสมอ แทนที่จะสนใจในเรื่องที่เกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองหรือผลประโยชน์
ของกลุ่มเป็นหลักสำคัญ

3. ทัศนคติต่อการเมือง โดยทั่วไปแล้วเฉพาะก่อน พ.ศ. 2516 คนไทยมองการเมือง
เป็นสิ่งต้องห้าม อาจเป็นเพราะความเครียดต่อการถูกปกครองในสังคมที่หิบยิ่นให้เป็นส่วน
ใหญ่ของระบบการปกครองเดิม คือ สมบูรณ์ญาสิทธิราช หรือการปกครองในสมัยปฐวีติ
ซึ่งเสรีภาพทางการเมืองถูกจำกัด นอกจากนี้การจะจัดตั้งขึ้นมาในรูปของสมาคมจดทะเบียน
เป็นนิติบุคคลอย่างถูกต้องได้นั้นกฎหมายก็จะระบุไว้ว่าต้องไม่มีจุดประสงค์ทางการเมือง¹⁴ เพราะ
ฉะนั้นการเคลื่อนไหวใด ๆ ของกลุ่มหรือสมาคมเอกชนที่จะเข้าเกี่ยวข้องกับการเมืองมักจะได้
รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่า เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง เช่น เมื่อนักศึกษามีความเคลื่อนไหวทาง
การเมืองที่โอมตีว่า เป็นนักศึกษามีหน้าที่เรียนก็เรียนไป ไม่ควรมา干预กับการเมือง เป็นต้น
แม้กระนั้นการเคลื่อนไหวของคณาจารย์ในมหาวิทยาลัยเพื่อเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ
เมื่อพฤษภาคม 2535 ยังถูกตำหนิจากรัฐมนตรีว่าการทบทวนมหาวิทยาลัยว่า ไม่ใช่หน้าที่ควร
กลับไปสอนหนังสือในห้องเรียน

6. ความสั่งท้าย

กลุ่มผลประโยชน์มีความสำคัญมากต่อระบบประชาธิปไตย เพราะหน้าที่ของกลุ่ม
ที่มีต่อระบบการปกครองคือ แสดงข้อคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์ให้ทราบถึงปัญหาหรือประเด็น
การเมืองที่เกิดขึ้น แสดงความต้องการของกลุ่มอาชีพหรือกลุ่มอุดมการให้ผู้ปกครองรับทราบ,
เชื่อมโยงผู้ปกครองกับสมาชิกของกลุ่ม ทำให้ผู้ปกครองได้รับทราบข้อมูลและข่าวสารที่ถูกต้อง
ของกลุ่มเพื่อประกอบการตัดสินใจ และที่สำคัญคือทำหน้าที่ควบคุมการปฏิบัติงานของผู้ปกครอง
และเจ้าหน้าที่ ตลอดจนเป็นเครื่องยืนยันบทบาทของกลุ่มผลประโยชน์ด้วยกันเอง¹⁵ เนื่องจากกลุ่ม

ผลประโยชน์มีความสำคัญอย่างมากต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตย จึงมีผู้เคราะห์ว่า ปัญหาและอุปสรรคประการหนึ่งที่ทำให้การพัฒนาไปสู่รูปแบบประชาธิปไตยของไทยไม่เป็นผล คือ การขาดกลุ่มผลประโยชน์ที่รักษาผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ที่มีอิทธิพลเพียงพอต่อการ กำหนดนโยบายของรัฐบาล และควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นผลให้มีกลุ่ม บุคคลที่มีผลประโยชน์รวมกัน คือ กลุ่มทหารและข้าราชการสามารถเข้ามาคุมอำนาจทางการเมือง “ได้โดยง่าย”¹⁶ และการขาดกลุ่มผลประโยชน์เช่นนี้ทำให้ระบบการเมืองไม่สามารถสนับสนุน ความต้องการและผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ได้

ระยะหลังการรวมตัวกันในรูปของกลุ่มผลประโยชน์เพื่อเคลื่อนไหวโน้มน้าวนโยบาย สาธารณะ ที่เริ่มนิยมตัวมีหลายกลุ่มขึ้น ทั้งกลุ่มที่จัดตั้งเป็นทางการและรวมกันชั่วคราว เช่น กลุ่มพิทักษ์เด็ก กลุ่มเรียกร้องสิทธิสตรี กลุ่มชาวสวนยาง กลุ่มผู้ป่วยทางแพนcreas กลุ่มที่มี บทบาทมากในระยะหลังคือกลุ่มสหภาพฯ ของรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ แต่การเคลื่อนไหวมักเกี่ยวข้อง กับผลประโยชน์ของกลุ่มโดยตรง เช่น การคัดค้านการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การเรียกร้องค่า แรงขั้นต่ำ ซึ่งการเคลื่อนไหวของกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้รับความสนใจและยอมรับในบทบาทจาก ทางราชการและรัฐบาล ทำให้บรรยายกาศของการเจรจาต่อรองหรือแก้ปัญหาเป็นไปได้ แม้ บางครั้งจะมีท่าทีบานปลายไปสู่การประท้วงอย่างรุนแรง

อย่างไรก็ตามภายหลังการปฏิริยิดอำนาจของกลุ่มทหารในนามของคณะกรรมการ ความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) เมื่อ 23 กุมภาพันธ์ 2534 และการดำเนินการทางการเมือง ที่นำไปสู่การบัญญัติรัฐธรรมนูญฯ 2534 ให้คณะ รสช.สามารถสืบทอดอำนาจได้ นำไปสู่การ รวมตัวของกลุ่มประชาธิปไตยทั้งบัญญัชาน นิตินักศึกษา และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ รวมทั้ง นักการเมืองดำเนินการปลูกเร้าให้มีการตั้งตัวต่อต้าน และเมื่อผลเอกสารสุจินดา ตราประญูร ผู้บัญชาการทหารสูงสุดและผู้บัญชาการทหารบกก้าวอกมารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีใน ฐานะ “คนกลาง” และใช้ท่าทีแข็งกร้าวต่อการประท้วง ทำให้ขบวนการต่อต้านได้รับ การสนับสนุนอย่างกว้างขวางจากมวลชนโดยเฉพาะชนชั้นกลาง และเมื่อกลุ่มทหารตัดสินใจ ใช้ความรุนแรงปราบปรามจึงทำให้เกิดวิกฤติการณ์พฤษภาคม 2535 นำไปสู่การลาออกจาก ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของผลเอกสารสุจินดา ตราประญูร ปราภูภารណ์ ครั้นนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็น ความสำเร็จระดับหนึ่งของกลุ่มอาสาสมัครทางการเมืองของไทย

เชิงอธรดิ

¹Wendell Branchard, *Thailand : Its People Its Society, Its Culture* (New Haven, Conn : Human Relations Area Files, Inc., 1958), 415.

²การที่จะเรียกกลุ่มว่าเป็นกลุ่มผลประโยชน์ (Interest Group) หรือกลุ่มอิทธิพลหรือกลัคดิน (Pressure Group) นักวิชาการท่านหนึ่งให้คำอธิบายว่า ในสังคมที่อนุนัณณ์นักเรียกกลุ่มการเมืองที่ไม่ใช่พรรคร่วมการเมืองว่า กลุ่มอิทธิพล แต่ปัจจุบันนี้ นิยมเรียกว่า กลุ่มผลประโยชน์ซึ่งตรงกับความเป็นจริงมากกว่า คำว่ากลุ่มอิทธิพลหรือกลัคดินถึงกล้ายเป็นคำโงตีที่ใช้เรียก กลุ่มผลประโยชน์ที่อยู่ตรงข้าม C. Herman Pritchett, and Others, *American Democracy* (New York : Harper and Row, Publishers, 1967), 374 - 51.

³เล่มเดียวกัน, 375.

⁴วิทยา นาภาศิริกุลกิจ, และสรุพร ราชภัณฑารักษ์, พรรคร่วมการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520), 293 - 8.

⁵ประชาชนเบอร์ 40, "วิเคราะห์การชู", ประชาธิปไตย (3 ตุลาคม 2517), 5.

⁶สายหยุด เกิดผล, และสมชัย รักวิจิตร, บุพฉศาสตร์เพื่อการดำเนินงานผู้ของชาติ (บริษัทพิพักษ์ประชา จำกัด, 2519), 5 - 10.

⁷ชัยอนันต์ สมุทวนิช, การเมืองกับการบริหาร (คณะรัฐศาสตร์, จุฬาฯ, 2520), 43.

⁸สุนุม นาวสกุล, "กลุ่มอาสาสมัครไทย", วารสารรัฐศาสตร์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (มิถุนายน, 2517), 43 - 4.

⁹สายหยุด เกิดผล, และสมชัย รักวิจิตร, บุพฉศาสตร์เพื่อการดำเนินงานผู้ของชาติ, 1-33.

¹⁰ลิขิต ธีระเวศิน, "ปัญหาการเมืองไทยในอนาคต", รัฐศาสตร์ 17, 97-8.

¹¹ไพบูลย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย (โรงพิมพ์เสียงเชียงจากเจริญ, 2515), 101.

¹²G. William Skinner หลังจากศึกษาพฤติกรรมของชาวจีนในประเทศไทยได้เขียนว่าผู้นำทางการค้าของจีนดันพบว่า ในการทำการค้าในไทยต้องปราศจากการสนับสนุนจะโดยขาดแจ้งหรือแค่เพียงบังเอิญ จากบุคคลสำคัญของคณะบริหารของไทยแล้ว ก็ยากที่จะทำกำไรค้าโดยเต็มที่ อาจถูกกลั่นแกล้งจนไม่สามารถดำเนินงานได้ตลอด ดังนั้นบรรดาคนธุรกิจจึงหันมาทำการค้าชาวจีน จึงต้องไฟหากการสนับสนุนอย่างถาวรสักวันวันสองวัน หรือไม่ก็จัดตั้งบริษัทแบบที่คนจีนเป็นผู้จัดหาทุนและมองห่องทางในการลงทุน ส่วนชาวจีนการเป็นฝ่ายคุ้มครองหรือให้สิทธิพิเศษในส่วนที่เกี่ยวกับทางราชการ เป็นสันติ อ่าน G. William Skinner, *Leadership and Power in the Chinese Community of Thailand* (New York : Cornell University Press, 1967) 186 - 99.

¹³พงษ์เพ็ญ ศุภนดาภิ, ประชาธิปไตยกับกระบวนการเมืองไทย (สมาคมสังคมศาสตร์, 2512), 16 - 7.

¹⁴แสวง รัตนมงคล, "กลุ่มอิทธิพล กำเนิด บทบาท ผู้สร้างและทรงคุณค่าของการเปลี่ยนแปลง", ใน ชัยอนันต์ สมุทวนิช, และคณะ.(บก.), สังเคราะห์การเมือง (ไทยวัฒนาพาณิช, 2514) 228

¹⁵Herman Pritchett * *American Democracy*, 376 - 7

¹⁶ไพบูลย์ ช่างเรียน, ลักษณะสังคมและการปกครองของไทย (ไทยวัฒนาพาณิช, 2514) 85.